

Олександр Баран

Ранньомодерна книжна традиція про Холм XI століття

Щодо історії міста Холма польські нарративні джерела небагатослівні, проте вони подають інформацію, яка йде в розріз із руською традицією.

Загальноприйнята дата заснування міста Холм — 1237 р., — походить з Іпатіївського літопису¹. Натомість Ян Длугош повідомляє, що Холм існував ще наприкінці XI ст. (за два століття до його заснування Данилом Романовичем). Цю інформацію запозичили і повторили епігони історика — Мацей Меховіта (XVI ст.) та Мартін Кромер (XVI ст.). Навіть автор *Густинського літопису* (XVII ст.), знайомий із Хлебниковським списком *Іпатіївського літопису*, теж погоджується з існуванням Холма в XI ст. Це спонукає до уважного перегляду польськомовних джерел.

Проблема ускладнюється й тим, що дослідження польських археологів 1990-х років засвідчили неповноту літописних даних щодо початків міста Холма. Урсула Русковська, Станіслав Голуб, Ян Гурба, Анджей Буко та інші довели, що поселення на місці Холма виникло ще в VI ст., з XI ст. набувши міських ознак². Для деякого з істориків (наприклад, Анджея Гіля) нові археологічні відкриття стали підставою вважати джерела інформації Яна Длугоша мало не такими, що похо-

1 Саме на цей рік як дату заснування Холма вказують Михайло Грушевський (1237 р.), Іван Крип'якевич (1237 р.), Микола Котляр (1237–1238 роки; друга пол. 1236 — перша пол. 1238 років; 1237 або 1238 р.; друга пол. 1236 — перша пол. 1238 років) та інші. Див.: Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. *ЗНТШ*. Т. 41. С. 19; Крип'якевич І. *Галицько-Волинське князівство*. Львів, 1999. С. 40; Котляр Н. *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.* К, 1985. С. 154; Його ж. *Галицько-Волинський літопис XIII ст.* К, 1993. С. 34; Його ж. *Галицько-Волинська Русь (Україна крізь віки: у 15-ти т.: Т. 5)*. К, 1998. С. 240; Його ж. Коментар до літопису. *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. За ред. чл.-кор. НАН України М. Ф. Котляра*. К, 2002. С. 222.

2 Буко А., Дзеньковський Т., Голуб С. Холм доби Данила Романовича у світлі результатів найновіших розкопок (резюме). *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 2001. С. 187–189; Gołub S., Gurba J. *Archeologia o początkach Chełma. Chełm i chełmskie w dziejach*. Chełm, 1996. S. 13–25; Gołub S. *Nadzory archeologiczne na Górze Katedralnej w Chełmie, stan. 1. Informator o badaniach archeologicznych w województwie Chełmskim w 1992–1993 roku*. Chełm, 1996. Nr. 7. S. 65–68; Tenże. *Pozostałości osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza w centrum miasta Chełma. Najważniejsze odkrycia archeologiczno-architektoniczne Chełma i okolic*. Chełm, 1997. S. 83–98; Ruszkowska U. *Póź-*

дять з XI ст.³ Утім, без відповіді лишаються питання: звідки анналіст XV ст. дізнався про події кількасотлітньої давності й чому його інформація настільки несумісна з руською літописною традицією? На ці питання й спробуємо дати відповідь.

Погляд польських джерел на Русь залежав від того, як складалися взаємини між обома державами. Як вважає Наталя Щавелева, офіційний характер польської хронографії визначив взаємозв'язок її форм та змісту з еволюцією державної та політичної влади⁴. Лакмусовим папірцем тут можна вважати релігійну проблематику. У хроніках Галла Аноніма (XII ст.), Вінцента Кадлубка (друга пол. XII — перша пол. XIII ст.) релігійні відмінності між руссю та поляками не педалюються, навпаки, численні шлюби між князівськими родинами обох держав, про які залюбки розповідають хроністи, переконували читача у відсутності релігійного антагонізму між двома народами⁵. Одночасно в них послідовно проводилася думка про залежність Русі від Польщі. На цьому акцентувалася увага при описі походів Болеслава Хороброго та Болеслава Сміливого на Київ у XI ст.⁶

Ситуація змінюється у другій пол. XIII–XIV ст. після монгольського завоювання та участі руських князів у походах ординських військ, в тому числі на польські землі. У *Великопольській хроніці* (XIV ст.) та хроніці Янка з Чарнкова (XIV ст.)⁷ вже усіяко підкреслюється, що русь — не католики: варвари, схизматики, яких польські королі перемагають з Божою допомогою⁸. Продовжується традиційне для польської історіографії акцентування на залежності Русі від Польщі. Під 1366 р. вперше в польській історіографії у хроніці Янка з Чарнкова згадується місто Холм, як фортеця, що її захопив король Казимир III⁹.

Ян Длугош першим з-поміж польських хроністів стверджує, що місто Холм існувало задовго до XIV ст. Він навіть вважає його однією з наймогутніших фортець західної Волині.

«Рік Божий 1073. Король польський Болеслав здобуває місто Волинь, яке тримав в облозі шість місяців. Випровадивши своє військо з Перемішля, де

pośredniowieczna wieża murowana w Chełmie-Bielawinie. *Chełm i chełmskie w dziejach*. Chełm, 1996. S. 45–64.

3 Gil A. *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku*. Lublin; Chełm, 1999. S. 63.

4 Щавелева Н. *Древняя Русь в польской латинской хронографии (XI–XV вв.) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук*. М., 1976. С. 6.

5 Wróblewska A. Wiara rusinów zamieszkujących Ruś Halicko-Włodzimierską w opinii polskiej historiografii okresu średniowiecza i renesansu. *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*. К., 1998. Т. 5. S. 45.

6 Щавелева Н. *Указ. соч.* С. 13.

7 Свого часу польський дослідник Ян Домбровський висловив думку, втім, не підтриману в історіографії, що автором «Великопольської хроніки» був той самий Янко з Чарнкова (Dąbrowski J. *Dawne dziejopisarstwo polskie (do roku 1480)*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1964. S. 133–139).

8 Wróblewska A. *Dz. cyt.* S. 47–49.

9 Joannis de Czarnkow. *Chronicon Polonorum. Monumenta Poloniae Historica*. Lwów, 1872. Т. 2. S. 631.

залишив залозу, щоб утримати в покорі місцеву людність, король польський Болеслав подався до відлеглої частини Русі, щоб повернути до своєї столиці князя Ізяслава, і, помінявши дорогу, яка мала провадити до Києва, вдається до землі холмської і волинської, котра потім була звана володимирською, а тепер, відкинувши одне і друге ім'я, носить назву луцької. Була то на той час околиця багата та заможна, з багатьма селами й містами. Небагато з них мали укріплення і були легкими для здобуття ворогом. Багато теж з них добровільно піддалися, інші, в яких знаходились руські залози, без ускладнень були здобуті. Головними замками тієї околиці були: Волинь, Володимир і Холм, усі збудовані з дерева і глини і розташовані на натуральних підвищеннях. Охороняв їх великий відділ руських військ[...]. Рік Божий 1074. Король польський Болеслав, перемігши князя Всеволода, підкорює своїй владі цілу Русь. Коли на початку літа король польський Болеслав приготувався до вирушення зі своїми військами з Волині для здобуття двох замків, що залишились — Володимира та Холма, прибули до нього послы князя володимирського Григорія (виділено мною — О. Б.), якому в тому часі належали ці замки. Приведені на раду королівську, просили, аби король випровадив з їхнього краю свої війська й не дозволяв нищити ті землі і замки. Запевняли, що їхній князь Григорій (виділено мною — О. Б.) піддається королівській владі разом із замками та землями, що вони визнають його владу і виконуватимуть, що їм накаже. А король Болеслав, щоб вільніше й швидше дістатися дальших територій Русі, відповів, що приймає умови миру, якщо йому дадуть заручників»¹⁰.

Ця згадка про Холм під 1073–1074 рр. не пройшла повз увагу дослідників і на переломі XIX–XX ст. спричинила цілу полеміку в середовищі істориків Росії та Австро-Угорщини. Характерною її особливістю було некритичне ставлення до використовуваних джерел. За відповідний пункт можна взяти виклад про Холм в

10 „Annus Domini 1073. Boleslaus Rex Poloniae castrum Wolhin sex mensibus obsessum capit. Ex Premisla, valido illic praesidio, ut populares in fide continerentur, relicto, Boleslaus Polonorum Rex agminibus suorum exercituum eductis, in ultiores Russiae partes, Zaslaum Ducem restitutus in sedem suam, ire pergit, et itinere, quo versus Kyoviam processisse credebatur, omisso, in terras Chelmensem et Wolhinensem, quae post Wladimiriensis vocabatur, nunc utroque nomine abrogato, Luczensis appellatur, divertit. Regio erat in eam diem dives et opulenta, frequentes habens vicos et oppida: pauca erant munita, faciem sui expugnationem hosti praebentia. Pleraque itaque voluntate in deditionem venere, caetera, in quibus praesidia Ruthenorum erant, parvo negotio expugnata. Castra regionis erant principalia tria, Wolhin, Wladimir et Chelm, singula tamen ex limbo et trabibus fabrefacta, et in collibus natura ipsa editioribus sita: haec magna Ruthenorum militum manus tuebatur [...]. Annus Domini 1074. Boleslaus Rex Polonorum totam Russiae suo subiicit, devicto Wszewoldo Duce. Primo aestatis tempore agmina suorum exercituum Boleslaus Polonorum Rege ex Wolhin, ad conquendum castra duo residua, Wladimiriam et Chelm, educere parante, **Principis Wladimiriae Gregorii** (виділено мною — О. Б.), cuius castra ipsa pro ea tempestate erant, nuntii adveniunt. Hi ad consilium Regis introducti, petunt, ut ex terris eorum copias suas deducat, terrasque illas vastari et castra expugnata non admittat, **Principem suum Gregorium** (виділено мною — О. Б.) in potestate Regis una cum castris et terris futurum et deditionem facturum, imperanda quaeque expleturum asseverant. Rex Boleslaus ut in ulteriora Russiae liberius, celeriusque penetraret, oblatas pacis condiciones accepturum se, si obsides darentur, respondit” (Długossii J. *Historiae Polonicae*. Libri XII. Cracoviae, 1873. Т. I. S. 346–349. Див. також: Tenże. *Roczniki czyli kroniki slawnego Królestwa Polskiego*. Warszawa, 1969. Т. 2. S. 129–130).

XI ст., поданий на початку XIX ст. Адамом Нарушевичем. Переказуючи, по суті, Я. Длугоша, він писав:

„Księztwo Włodzimierskie zawierało w sobie na ów czas (1073 p. — O. B.) ziemią Chełmską, Łucką [...]. Był to kraj bogaty, miastami i zamkami dla osobliwszej żyzności nasiadły, a co największa, koronie przyległy, na co miał Bolesław najpierwsze względy. Mniej warowne miejsca łączyły się w ręce królewskie dostały: trudniej było poczynać z zamkami; z których najmocniejsze Łuck, Chełm i Włodzimierz z drewna wprowadzono i gliny, obyczajem wieków onych zbudowane; wszakże dla posady górzystej, mocnego opatrzenia i liczby obrońców nie łączyły się dostępne”¹¹.

Інший відомий дослідник Юліан Бартошевич у «Загальній енциклопедії» 1861 р., засновуючись на творі холмського єпископа другої пол. XVII ст. Якова Суші¹² й, очевидно, традиційно звертаючи увагу на хроніки Я. Длугоша, М. Кромера та ін., писав:

„...osada (Холм — O. B.) jeszcze z pogańskich czasów pochodząca, odwieczna siedziba słowiańska i od początków historii polskiej znajoma. Jeszcze Włodzimierz Wielki rozszerzając z Kijowa władzę swoją i wiarę Chrystusa, aż ku Rusi Czerwonej, miał tu założyć pierwszy Kościół drewniany i nawet ustanowić biskupa obrządku wschodniego”¹³.

Розповідь Я. Длугоша про Холм сприйняв і галицький історик Ісидор Шараневич, відмовивши руським джерелам у достовірності в даному питанні. Таку свою позицію він пояснив наступним чином:

«Летописи рускии [...] о занятии Перемышля и другом походе Болеслава на Перемышль ничего не згадуют. Напротив тому польский писатель Кроммер, писавший по неизвестным уже источникам в XVI столетию, жалуется, что рускии писатели замолчали много военных предприятий, которые Поляки славно на Руси совершали»¹⁴.

Автор праці «Город Холм и его древняя святыня», опублікованої 1882 р. у Варшаві, намагається розв’язати суперечність між літописом та Я. Длугошем за допомогою текстологічно-лінгвістичної критики першого:

11 Naruszewicz A. *Historia narodu polskiego*. Lipsk, 1836. T. V. S. 61–62.

12 Susza J. *Phoenix tertiatio redivivus, albo obraz starożytny chełmski Panny y Matki Przenajświętszej, sławą cudownych swoich dzieł po trzecie ożyły*. Zamość, 1684.

13 *Encyklopedia Powszechna*. Warszawa, 1861. T. 5. S. 203.

14 Шараневич И. Исследование на поли отечественной географии и истории. *Литературный сборник, издаваемый Галицко-русскою матицею*. Львов, 1869. Вып. I и II. С. 69.

«Противоречия же между самыми сказаниями летописцев нет потому именно, что вопрос Даниила (Како именуется место се?) ни в каком случае не мог относиться к пустопорожнему, необитаемому пространству, а ответ нарицательным именем: “это место называется холм”, т. е. возвышение — не мог, конечно, иметь никакого смысла, тем более, что возвышение это не так велико, чтобы поразить проезжего и носить особое имя. Слова же: тоземец, (т. е. лицо, к которому был обращен вопрос князя), и созда иный градъ — прямо противоречат тем выводам, которые делались до сих пор из Ипатьевской летописи. Кроме того, выражение: “создалъ, сътворилъ и заложилъ” в русских летописях часто употребляются в смысле перестройки, обновления и расширения»¹⁵.

Він також залучає дані *Никонівського літопису*, які, на його думку, підтверджують повідомлення Я. Длугоша:

«Это сказание Ипатьевской летописи, по моему мнению, ни сколько не противоречит польским летописцам Длугошу и Кремеру, по свидетельству которых город Холм существовал еще во времена Владимира св., а вывод, делаемый до сих пор из него, опровергается известием летописи Никоновской, во всех ее списках, где под 1071 годом в числе духовных лиц, присутствовавших на перенесении мощей святых Бориса и Глеба в новую церковь, упомянут, между прочим, и Холмский епископ Иван»¹⁶.

Критично підійшов до справи і Григорій Хрущевич. Намагаючись узгодити між собою тексти Я. Длугоша та *Галицько-Волинського літопису*, він висунув тезу, що в ході русько-польських прикордонних воєн Холм:

«сделался городком незначительным — местечком, каким он и оставался до времен князя Даниила Романовича. Но благодаря этому последнему Холм стал вновь быстро возвышаться и в скором времени сделался даже стольным и любимым градом князя Даниила Романовича и местопребыванием холмского епархиального архиерея»¹⁷.

Дослідник також залучив до аналізу запозичену від попереднього автора інформацію про присутність холмського єпископа Івана при перенесенні мощів святих Бориса і Гліба, щоправда, не зовсім їй довіряючи:

¹⁵ *Город Холм и его древняя святыня чудотворная икона Божией Матери*. Варшава, 1882. С. 8.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Хрущевич Г. *Город Холм. Памятники русской старины в западных губерниях*. СПб., 1885. Вып. 7. *Холмская Русь*. С. 19.

«Быть может, при нем (Володимирі Святославичі — О. Б.) была действительно учреждена и холмская епископия, так как во всех списках Никоновской летописи под 1071 г. в числе духовных лиц, присутствовавших на перенесении в новую церковь мощей святых Бориса и Глеба, упомянут и холмский епископ Иван. Однако, вплоть до времен князя Даниила галицкаго, мы более уже не встречаем в исторических памятниках указаний ни на существование холмской епархии, ни на холмских епископов»¹⁸.

Антон Будилович, оперуючи головним чином текстом Я. Суші та порівнюючи його з даними інших джерел, ствердив з посиланням на Я. Длугоша¹⁹: *«с Белзом Холм становился рядом по праву своей седой старины: уже в 1073 и 1074 годах он был сильным русским укреплением»*. Він конкретніше не пояснив, чому довіряє такому твердженню, однак зазначив, що ці відомості *«не противоречат общему ходу исторических событий Руси того времени»²⁰*.

Ще один дослідник історії Західної Русі Олександр Лонгінов, посилаючись на твори польських хроністів, теж підкреслював існування Холма в XI ст., називаючи його головним містом одноіменної землі:

«По Длугошу, Кромеру и Нарушевичу, при Болеславе Смелом в состав княжества Владимирского входила и земля Холмская, главный город которой Холм был по своему гористому положению трудно доступен для неприятеля и имел замок, выстроенный, по старинному обычаю, из дерева и глины. Потому-то Болеслав Смелый в 1073 г. не мог взять его, ограничившись опустошением окрестностей; следовательно Холм существовал уже в XI ст.»²¹.

Він також звернув увагу на повідомлення *Никонівського літопису* та твердження Я. Суші, залучивши їх як аргументи на користь тези про існування Холма ще задовго до XIII ст.:

«если верить указанию Никоновской летописи, что в 1072 г. при торжественном поднятии в Вышегороде мощей Бориса и Глеба в составе духовенства был Иоанн Холмский, а также свидетельству Холмского униатского епископа Якова Суши, будто бы на одном из столбов Холмского храма св. Богородицы был высечен 1001 год и будто бы в древних актах Любимльской церкви содержалась запись об основании этого храма Владими-

¹⁸ Там же. С. 17.

¹⁹ Будилович А. Чудотворная икона пресвятой Богородицы в г. Холме. Памятники русской старины. Вып. 7. С. 68.

²⁰ Там же. С. 71.

²¹ Лонгинов А. Червенские города. Исторический очерк, в связи с этнографией и топографией Червонной Руси. Варшава, 1885. С. 57.

ром Святим, то нельзя не прийти к заключению, что Холм был одним из древнейших Червенских поселений»²².

Утім, ще Микола Дашкевич вважав невиправданою довіру до свідчень Я. Длугоша та *Никонівського літопису* про Холм XI ст.²³

Дмитро Іловайський у своїй статті, присвяченій заснуванню міста Холма, просто проігнорував ці відомості, однозначно ствердивши, що саме Данило Романович «построил Холм»²⁴.

Досить категорично висловився Михайло Грушевський:

«Історію заснування Холма досить докладно оповідає Галицька літопись, при нагоді його пожежі 1259 року. Данило, кажє вона, побачив на ловах гарне місце, що йому дуже сподобалося: на горі стояв ліс, наоколо нього поля. Він запитався у місцевих людей, “тоземець”, як зветься се місце, і вони відповіли, що воно зветься Холм. Воно так сподобалося Данилу, що він постановив тут збудувати замок, “градець маль”, і в нім церкву Івану Злотоустому. З сього оповідання, котрого ми не маємо ніякої причини маловажити, виходить, що на місці Холма перед збудованнем города за Данила не було ніякої оселі [...] Висловлена давніише гадка, що Холм як осада існував ще в XI в., опирається на згадці у Длугоша під 1074 р., але його оповідання попросту анахроністичне»²⁵.

У ХХ ст. панівною стала позиція М. Грушевського. Пишучи про виникнення Холма, історики спираються виключно на традицію *Галицько-Волинського літопису*, повністю ігноруючи Я. Длугоша.

Щоправда, під час Другої світової війни, коли в середовищі українських діячів зріс інтерес до історії Холма, інформація Я. Длугоша знову набула популярності. Так, колишній член уряду Павла Скоропадського, а на той час архієпископ холмський та підляський Іларіон (Іван Огієнко) у популярному виданні писав: *«Про існування українського міста Холма в історичних хроніках згадується вперше під 1074 р., коли Холмом володів князь Юрій (Георгій)»*, відтак у нього виходило, що *«Іпатіївський літопис свідчить, що Холм був відбудований українським Галицько-Холмським князем Данилом Романовичем»²⁶.*

Одночасно з ним виходець із Кам'янка-Подільського Володимир Січинський писав про Холм таке:

22 Там же. С. 57–58.

23 Дашкевич Н. *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям*. К., 1873. С. 91.

24 Іловайський Д. Даниил Романович Галицкий и начало Холма. *Памятники русской старины*. Вып. 7. С. 2.

25 Грушевський М. *Історія України-Руси: В 11т., 12 кн.* К, 1992. Т. 2. С. 381.

26 *Провідник по Святій Данилової Горі в Холмі*. Холм, 1941. С. 3.

«В XI ст. в Холмі був уже свій єпископ, як про це свідчить Никонівський літопис під роком 1072, де оповідається про участь Холмського єпископа Івана на урочистому перенесенні моцій Бориса і Гліба у Вишгороді. Польський історик XV ст. Длугош пише, що в 1074 р. володів Холмом кн. Григорій»²⁷.

У 1970-х рр. вийшла перша наукова монографія, присвячена історії міста Холма²⁸. Її автор — польський дослідник Болеслав Зіммер — не обминув увагою суперечливого повідомлення польського хроніста, спробувавши перевірити його за допомогою археологічних свідчень. Б. Зіммер звернув увагу, що в 1910–1912 рр. на Високій Гірці (район міста) у Холмі були проведені археологічні дослідження під керівництвом П. Покришкіна, в ході яких виявлено сліди існування поселення, датованого раніше, ніж XIII ст.²⁹ Під час досліджень 1966 р. під керівництвом О. Гардавського та Я. Гурби виявлено сліди поселення XI–XII століть. Це дало змогу Б. Зіммеру резюмувати:

„W świetle nowych badań archeologicznych Chełm był jednym z grodów między Bugiem a Wieprzem, który uległ zniszczeniu. Na jego gruzach zbudował Daniel nowy gród chełmski, a z chwilą przeniesienia tu w 1235 roku stolicy księstwa halickiego rozpoczął się nowy okres dziejów Chełma”³⁰.

Цим він фактично визнав достовірність інформації Я. Длугоша. Однак, автор залишив без відповіді запитання — звідки хроніст XV ст. міг дізнатися про історію міста в XI ст?

Цю ж ваду має праця А. Гіля, присвячена холмській православної єпархії. Спираючись на археологічні дослідження 1990-х рр. автор також не відмовляє Я. Длугошеві у праві на достовірність:

„Milczenie źródeł ruskich o tak znacznym ośrodku osadniczym, jakim był przed-Danielowy Chełm, należy tłumaczyć, moim zdaniem, z jednej strony rzeczywistymi zasługami Romanowicza przy jego rozbudowie i nadaniu grodowi stołecznego charakteru, co mogło skutecznie zatrzeć pamięć o okresie wcześniejszym, z drugiej zaś strony nie leżało w interesie władcy przedstawienie siebie jako kontynuatora lokalnej tradycji, kultywującej zapewne poczucie odrębności i

27 Січинський В. *Місто Холм*. Краків, 1941. С. 5.

28 До цієї праці побачило світ ще дві окремі роботи, присвячені місту Холму, однак одна з них має характер путівника, а інша, шойно згадана, — науково-популярного нарису: Czernicki K. *Chełm. Przeszłość i pamiątki*. Chełm, 1936; Січинський В. *Вказ. праця*.

29 Щоправда, П. Раппопорт, який за матеріалами, збереженими в архіві тоді ще Інституту історії матеріальної культури СРСР, опублікував результати розкопок П. Покришкіна, ствердив, що вони не дають підстав говорити про можливість існування поселення, ранішого за XIII ст. (Раппопорт П. *Холм. Советская археология*. М, 1954. Т. XX. С. 313–323).

30 Zimmer B. *Miasto Chełm. Zarys historyczny*. Warszawa; Kraków, 1974. S. 16.

*być może, jeżeli wziąć pod uwagę przekaz Długosza o zależności miejscowego księcia od Bolesława Śmiałego, jakiegoś związku z Polską*³¹.

Як і вчені XIX ст., він звернув увагу на повідомлення *Никонівського літопису*. І хоча А. Гіль зазначає, що „*nie jest to w świetle źródeł wzmianka wiarygodna*”, він, усе ж, впевнений, що ця традиція стосується саме Холма на волинському Забужжі³².

Нещодавно вказала на твір Я. Длугоша та *Никонівський літопис* як писемні пам'ятки, що свідчать про існування Холма в XI ст., і відома дослідниця міста У. Рушковська³³.

Загалом, здобуток українських, російських та польських авторів у з'ясуванні походження дискусійного повідомлення Я. Длугоша про Холм в XI ст. більш ніж скромний. Дослідники здебільшого намагались підтвердити достовірність цих даних іншими матеріалами чи за допомогою критики *Галицько-Волинського літопису*, або ж просто ігнорували його.

Тут видається необхідним зробити відступ і розглянути повідомлення *Никонівського літопису* про холмського єпископа в XI ст., на яке наполегливо вказують дослідники. Джерело дійсно говорить про це:

«Въ лѣто 6580. Пренесеніе мощемъ святыхъ страстотерпецъ Бориса и Глѣба сице бысть: совокупишася три князи братіа, сынове Ярославли, внуци великаго Владимира, съ отцемъ своимъ Георгіємъ митрополитомъ Кіевскимъ и всея Руси, Изяславъ, Святославъ, Всеволодь, и съ єпископомъ Петромъ Переаславскимъ, и съ єпископомъ Стефаномъ Бѣлоградскимъ, и съ єпискупомъ Михаиломъ Юрьевскимъ, и съ єпископомъ Иваномъ Холмскимъ (виділено мною — О. Б.), и съ Феодосіємъ игуменомъ Печерскимъ, и съ Софроніємъ игуменомъ святаго Спаса, и съ Николою игуменомъ Переаславскимъ, и съ всѣмъ священнымъ соборомъ пренесоша мощи святыхъ мученикъ изъ Вышегорода въ новую церковь, юже создалъ князь Изяславъ, яже стоитъ и донинѣ»³⁴.

Никонівський літопис — пам'ятка XVI ст., створена в Московській Русі при митрополичій кафедрі³⁵. Як показали дослідження російських істориків, зокрема Якова Лур'є, протографами *Никонівського літопису* були три зведення: *Симе-*

31 Gil A. *Op. cit.* S. 63.

32 *Ibidem.* S. 65, 66.

33 Ruszkowska U. Geneza chrześcijaństwa na ziemi chełmskiej. *Do piękna nadprzyrodzonego. Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich Kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego, grekokatolickiego*. Chełm, 2003. T. 1. S. 15 („існують — ніestety мало віarygodne — zapiski historyczne, poświęcające tradycję istnienia grodu w Chełmie w XI w., jak przekazy *Latopisu Nikonowskiego* (виділено У. Рушковською — О. Б.), Jana Długosza i biskupa Suszy”).

34 ПСРЛ. Т. 9. С. 99.

35 Клосс Б. *Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков*. М, 1980. С. 52.

онівський літопис (XV ст.), Новгородський Хронографічний літопис (XV ст.) та Йоасафівський літопис (XVI ст.)³⁶. З них лише Новгородський Хронографічний може мати для нас якийсь інтерес, оскільки саме він з усіх трьох містить статтю за 1072 р., однак його текст не згадує жодного холмського єпископа Івана.

«В лето 6580. Принесение мощемъ Бориса и Глеба. Бе бо тогда держе Вышегородъ Чудинь, а церковь Лазарь. Совокупишася князи, три братья: Изяславъ, Святославъ, Всеволодь, с митрополитомъ Георгиемъ, и съ епископомъ Петромъ Переаславским, и с Михаиломъ Юрьевскимъ, принесоша святою мученику Бориса и Глеба из Вышегорода в новую церковь, юже здела Изяславъ, месеца Мая въ 2 день»³⁷.

Очевидно, згадку про холмського єпископа Івана під 1072 р. у *Никонівському літописі* слід віднести до тенденційних вигадок його укладача або ж його джерела. Крім того, судячи з тексту *Симеонівського літопису*, йдеться про Холм і холмське єпископство у Тверській землі³⁸, що були ближчі й відоміші літописцю, ніж далеке волинське місто. Під 7000 (1492 р.) там ідеться:

«Того же лета князь великіи Иван Васильевич послалъ Тферские земли писати по московски в сохи; а писал Тферъ князь Федоръ Олабышь, а Старицу Борис Кутузовъ, а Зубцев да Опоки Дмитрей Пешковъ, а Клин Петръ Лобан Заболотцкои, а Холм и Новои городок Андрей Карамышевъ (виділено мною — О. Б.), а Кашын Василеи Карамышевъ»³⁹.

Це ж підтверджує і список Оболенського *Никонівського літопису*, який стоїть близько до тексту *Йоасафівського*:

«Того же лета князь великіи Иван Васильевич послалъ Тферские земли писати по московски в сохи; а писал Тферъ князь Федоръ Олабышь, а Старицу Борис Кутузовъ, а Зубцев да Опоки Дмитрей Пешковъ, а Клин Петръ Лобан Заболотцкои, а Холм и Новои городок Андрей Карамышевъ (виділено мною — О. Б.), а Кашын Василеи Карамышевъ»⁴⁰.

Відтак цілком очевидно, що згадка про холмського єпископа під 1072 р., крім того, що є вигадкою, не має ніякого стосунку до Холма на волинському Забужжі й інспірована містом у Тверській землі. Жодної «традиції» XVI ст. про існування

36 Лурье Я. Генеалогическая схема летописей XI–XVI вв., включенных в «Словарь книжников и книжности Древней Руси». *Труды Отдела древнерусской литературы*. Л, 1985. Т. 40. С. 196.

37 Новгородская пятая летопись. *ПСРЛ*. Пг, 1917. Т. 4. Ч. 2. С. 134.

38 Звичайно, ніякого холмського єпископства у Тверській землі в XI ст. не існувало, в цьому плані це також вигадка (Щапов Я. *Государство и церковь в Древней Руси X–XIII вв.* М., 1989. С. 207–213).

39 Симеоновская летопись. *ПСРЛ*. СПб., 1913. Т. 18. С. 275.

40 *Йоасафовская летопись*. М., 1957. С. 183.

в XI ст. холмського єпископства на Волині не було — вона існувала для Холма в Тверському князівстві. Її виникнення, очевидно, слід віднести до часів правління тверського князя Михайла Ярославича, який, як пізніше московські правителі, претендував на роль збирача руських земель і 1305 р. розпорядився створити загальноруський літописний звід⁴¹. Очевидно, саме тоді й з'явилась ідея створити тенденційну вигадку про холмського єпископа в 1072 р., яка і потрапила до *Никонівського літопису*. Пам'яткою тверського походження серед джерел Никонівського зведення був, зокрема, використаний при його укладенні список *Симонівського літопису*⁴².

Намагаючись розв'язати питання, як дане повідомлення Я. Длугоша співвідноситься із попередньою польською книжною традицією і якими є витoki цієї інформації, звернімося до опису походу Болеслава Сміливого на Русь у раніших хроністів.

Галл Анонім:

«Король Болеслав II був сміливим та рішучим воїном, гостинним господарем, найщедрішим благодійником. Він сам, так само, як і Болеслав I Великий, вступив ворогом у столицю руського королівства — видатне місто Київ — і ударом свого меча залишив пам'ятний знак на Золотих воротах міста. Там він возвів на царський престол одного руського зі своєї рідні, котрому належало королівство, а всіх бунтівників, що не підкорились йому, усунув від влади»⁴³.

Вінцент Кадлубек:

«Пройшовши (Болеслав Сміливий — О. Б.) переможно частини Русі, не захотів збагачуватись їхніми скарбами, задоволений самим тріумфом перемоги, доки не поновив мечем на брамах Києва прадідівських знаків»⁴⁴.

Автор *Великопольської хроніки*:

41 Греков И., Шахмагонов Ф. *Мир истории: Русские земли в XIII–XV вв.* М., 1988. С. 110.

42 Клосс Б. *Никоновский свод.* С. 25.

43 „*Igitur rex Boleslavus secundus audax fuit miles et strenuus, hospitum susceptor benignus datorque largorum largissimus. Ipse quoque, sicut primus Boleslavus magnus, Ruthenorum regni caput, urbem Kyow praecipuam, hostiliter intravit, ictumque sui ensis in porta aurea signum memoriae dereliquit. Ibi etiam quendam sui generis Ruthenum, cui permittebat regimen, in sede regali constituit, cunctosque sibi rebelles a potestate destituit*” (Galli Anonymi. *Chronicon.* Leopoli, 1899. S. 32–33. Див. також: Галл Аноним. *Хроника и деяния князей или правителей польских.* М., 1961. С. 54).

44 „*Unde rusie partibus imperiose peragratis, opibus illorum capi dedingnatur, solo victoriae triumpho contentus; donec avitarum limites bonearum, in valuis kiievensе reformaret*” (Magistri Vincentii. *Chronica Polonorum.* Cracoviae, 1862. S. 61).

«Тому (Болеслав Сміливий — О. Б.), вступивши з потугою до країв Русі, провівши багато битв із князями Русі й перемігши багатьох з них, дійшов аж до міста Києва. Хоча кияни якийсь час і чинили йому опір, однак довго вони цього робити не могли і здалися на милість переможця. Він прийняв їхній послух і запевнення у вірності й направився на завоювання інших земель Русі, і там протягом багатьох років, хоробро облягаючи фортеці русів, підкорив обидві частини Русі, пограбувавши їх для потреб своїх і свого війська»⁴⁵.

Вперше у польській історіографії, як зазначалося, Холм згадується у хроніці коронного підканцлера, гнзненського архідиякона та познанського й куявського каноніка (в різні часи) Янка з Чарнкова (XIV ст.), яка охоплює події 1333–1384 років — про те, що відбувалося в XI ст., у ній не йдеться⁴⁶.

«Року ж 1366 король Казимир, зібравши свої війська, зруйнував міць Русі, якою правив його васал, князь **Георгій** із Белза⁴⁷ (виділено мною — О. Б.), що незаконно узурпував її, про що пізніше стало зрозуміло і розголошено. Король здобув володимирську землю, якою володів Любарт, передав її князеві Олександру, нащадкові Ольгерда та Кейстута, який вірно йому служив, за винятком фортеці Холма, яку відібрав у князя **Георгія** (виділено мною — О. Б.). Той же князь Олександр вірно тут правив аж до самої смерті»⁴⁸.

З наведених цитат стає зрозуміло, що джерело інформації Я. Длугоша не походило з XII–XIII століть. Однак, вказані хроніки дали можливість історика зробити узагальнення ширшого характеру. Як влучно відзначила А. Врублевська, „Jan Długosz jako pierwszy z kronikarzy średniowiecznych śledził dzieje Rusi Halic-

45 „Toteż (Болеслав Сміливий — О. Б.) wkroczywszy z potęgą do krajów Rusi, stoczywszy wiele bitew z książętami Rusi i obaliwszy wielu z nich, dotarł aż do grodu kijowskiego. Choć mieszkańcy Kijowa jakiś czas stawiali opór, w końcu jednak nie mogąc dłużej się opierać postanowili zdać się na jego łaskę. Gdy im uprzemie okazał łaskę i otrzymał od nich przyrzeczenie wierności, przeniósł się do innych obszarów Rusi i tam przez wiele lat z potężnym wojskiem zdobywał grody Rusinów, a przeszedłszy władczo polacie obu Rusi, złupił je dla potrzeb swoich i swego wojska” (Kronika wielkopolska. Warszawa, 1965. S. 80. Див. також: «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях в XI–XII вв. М., 1987. С. 71).

46 Szlachetowski J. Kronika Jana z Czarnkowa. *Monumenta Poloniae Historica*. T. 2. S. 602.

47 Янко з Чарнкова не ототожнював князя Георгія (*Georgius*) з Болеславом-Юрієм Тройденовичем, «вбиваючи» останнього кількома сторінками раніше — «загинув від отрути, бо пробував змістити їхній (русів — О. Б.) закон і віру» (*per toxicum interempto, qui legem et fidem ipsorum immutare nitebatur*) (Joannis de Czarnkow. *Chronicon Polonorum*. S. 629).

48 „Anno autem MCCCLXVI Kazimirus rex congregata exercitus sui multitudine Russiam potenter intravit, cujus servitio dux **Georgius de Belz** (виділено мною — О. Б.) se subdidit sub fraude, ut postea patuit manifeste. Rex autem terram Wladimiriensem, quam Lubardus tenebat, cum omnibus castris terrae ejusdem potenter acquirens, duci Alexandro filiaastro Olgerdi et Keystutonis, fidelissimo principi totam dedit, praeter casrtum Chelm, quod dedit duci **Georgio** (виділено мною — О. Б.). Idem autem dux Alexander usque ad mortem regis tenuit, fideliter sibi serviendo” (*Ibidem*. S. 631).

*ko-Włodzimierskiej z pewnej perspektywy czasowej (XV ст. — О. Б.): Ruś ta od wielu już lat nie istniała jako samodzielny organizm polityczny*⁴⁹. Ні він, ні його сучасники-читачі уже не пам'ятали як реально складались історичні події. Однак, з творів Галла Аноніма, Вінцентія Кадлубека та ін. їм було відомо, що Русь перебувала в залежності від Польщі. Отже й прикордонний Холм (добре відомий в XV ст. як колишня столиця князів Галицько-Волинської Русі)⁵⁰, міг бути захоплений за часів Болеслава Сміливого. Інакше кажучи, розповідь про Холм під 1073–1074 рр. могла бути логічним припущенням Я. Длугоша. На це вказує сам її характер у контексті всього твору. У ній Холм виступає не як самодостатня одиниця, а як одне з міст, що їх захопив польський король, підкорюючи Червону Русь. Відтак завдання, яке перед собою ставив хроніст, можна сформулювати як легітимізацію належності цієї території до Польського королівства ще з часів легендарних (для читачів XV ст.) польських правителів. Після цього Холм зникає зі сторінок хроніки Я. Длугоша аж до 1349 р.⁵¹ Завоювання Казимира III в контексті згадки 1073–1074 років виглядає як відновлення історичної справедливості. Саме ж повідомлення Я. Длугоша має виразні ознаки конкретизації фактографічно обмеженого повідомлення *Великопольської хроніки*, яка, описуючи похід Болеслава Сміливого на Русь, стверджує, що він «*прийняв їх (клян — О. Б.) послух і запевнення у вірності й вирушив на завоювання інших земель Русі, і там протягом багатьох років, хоробро облягаючи фортеці русів, підкорив обидві частини Русі*»⁵².

49 Wróblewska A. *Dz. cyt.* S. 49.

50 Як вважає Леонтій Войтович, місто Холм, яке залишалось княжою столицею до кінця останньої чверті XIV ст., за традицією зберігало свій високий статус протягом усього XV ст. Такий висновок зроблено на основі вписів до Холмського пом'яника (зберігся у рукописному збірнику Лева Кішки 1720-их років) представників знатних руських, литовських та польських родин: Острозьких, Коріатовичів, Сангушків та ін., що перебували у різні часи в місцевому монастирі (Войтович Л. *Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль*. Львів, 2000. С. 39–41).

51 Під цим роком Я. Длугош повідомляє про захоплення Казимиром III Луцької, Володимирської та Холмської земель (Długosz J. *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*. Warszawa, 1975. Т. 4. S. 321).

52 *Kronika wielkopolska...* S. 80. У цьому зв'язку не можна не згадати про припущення щодо походження даного оповідання, висловлені польським істориком XIX ст. Александром Семковичем. Він називає можливими «джерелами» композиції 1073 р. *Великопольську хроніку* та *Повість временних літ* (Хроніку Нестора): „Ustęp ten skombinowany został na podstawie kron. wpol. s. 13 i Nest. p. r. 6585 (1076). Pierwszy mywi, że po zajęciu Kijowa, kilka lat walczył Bolesław na Rusi, datego zapelnia Dlug. przeciąg czasu od r. 1070–1076 wojnami ruskimi; a ogylnikowa wzmianka kron. wpol., że Bolesław po zdobyciu Kijowa “ad alios fines Russiae se transtulit... ac imperiose utriusque Russiae partibus peragratis” (хоробро вторгшись у землі Русі... підкорив обидві частини Русі — О. Б.) wystarczała Długoszowi, aby widownię tych walk przenieść do ziemi przemyskiej, wołyńskiej i chełmskiej. Wylicza więc ziemie zdobyte, wylicza zamki z całą zapalczywością oblegane, opisuje dokładnie sposoby oblężeń itd. Zamek chełmski dopiero w roku 1223 lub 1224 został założony (Szaraniewicz: Hypatioschronik 10) a według Nestora należała ziemia wołyńska i łucka do książąt ruskich (por. Nestor p. r. 6593 (1085) a ziemię Włodzimirską dzierży w r. 6585 (1077) Izasław, potem Wszewołod, a po nim Jaropek (por. Nestor

Водночас причин, які спонукали Я. Длугоша до фальсифікації (а саме так, очевидно, слід інтерпретувати його твердження про діяльність Болеслава Сміливого у 1073–1074 роках) слід шукати в сучасних йому подіях XV ст.

Я. Длугош (1415–1480 рр.) — виходець зі шляхетської родини, деякий час навчався у Краківському університеті (хоча його і не закінчив), у 16 років (1431 р.) став нотаріусом при дворі краківського архієпископа, кардинала Збігнева Олесницького, згодом виріс до особистого секретаря та управителя двору. Невдовзі після смерті протектора (1455 р.) він почав писати свій твір (1459–1460 рр.)⁵³. Відтак його історичні «вподобання» складались під впливом політичної боротьби 30–50-х рр. XV ст., у якій брав активну участь його патрон. Головною проблемою, що постала тоді перед шляхтою Польського королівства, було збереження унії з Великим князівством Литовським, що опинилася під загрозою внаслідок громадянської війни, розпочатої в Литві великим князем Свидригайлом (1430–1455 р.) і його опонентом Жигимонтом Кейстутовичем (великий князь у 1435–1440 рр.)⁵⁴. Внаслідок незалежницької політики нового великого князя, що якраз відобразилась у сутичках з Польщею за Поділля, польський уряд у 1432 р. інспірував палацовий переворот, який привів до влади у Вільні Жигимонта Кейстутовича. На боці останнього крім поляків виступили литовські князі-католики, Свидригайла ж підтримували руські православні князі, а також частина литовської знаті, що тяжіла до Русі. Серед них особливу увагу слід звернути на соратників великого князя — Федора Даниловича, князя Острозького (1365–1437 рр.), та Олександра Івановича Носа (помер після 1435 р.) з роду Наримунтовичів, князя пінського. Не вдаючись у подробиці цієї боротьби, зазначимо, що вона не обійшла стороною і Холмську землю. Ще в 1431 р. руські загони з'явилися на Белзчині та Холмщині, зруйнували декілька замків (Буськ, Ратно), однак були розгромлені польськими військами⁵⁵.

Боротьба за Поділля, як відомо, пояснювалася його давньою належністю до Великого князівства Литовського. Походить на «землі Польської корони» (а, власне, Белзчину і Холмщину), зокрема — похід 1433 р. під керівництвом князя Олександра Носа на Холм, теж, очевидно, мали подібне обґрунтування. Могла бути піднятою на щит традиція належності Холма до роду Даниловичів (згадай-

р. г. 6586 (1078) i Diug. III. str. 361); ziemia zań przemyska byia w r. 6595 (1087) w posiadaniu Ruryka". На ствердженні недостовірності інформації дослідник і зупиняється, не розглядаючи питання, навіщо давньопольському хроністу знадобилося видумувати цю історію. (Semkowicz A. *Krytyczny rozbiór dziejów Polskich Jana Długosza (do roku 1384)*. Kraków, 1887. S. 130).

53 Dąbrowski J. *Dz. cyt.* S. 194–196, 216.

54 «Боротьба за престол, — зазначає Наталя Яковенко, — була по суті неоголошеною війною Литви й Чорної Русі у союзі з Польщею проти руської (білоруської та української) знаті, прапором якої став Свидригайло» (Яковенко Н. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* К., 1997. С. 93).

55 Грушевський М. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.* К., 1993. Т. 4. С. 197. М. Грушевський так описує ситуацію, що склалась у ході війни в 1433 р.: «Війна, що разом з тим велася на Україні, також не довела до ніяких важніших результатів. Вихідною точкою війни тут, зостається, був перехід Носа до Свидригайла. Як оповідає Длугош, по сім переході до Луцька настягалася пребагато русинів. Звідти українські ватаги напали на землі Польської корони» (Там само. С. 214).

мо, що князі Острозькі виводили своє коріння від сина Данила Галицького Романа, з ними ж генеалогічно були пов'язані й пінські Гедиміновичі⁵⁶). Польському королеві Владиславу II Ягайлу вдалося опанувати ситуацію лише після Ошмянського погрому 1435 р.⁵⁷ За Віслицьким статутом, прийнятим того ж року, на основі Львівщини, Перемищини, Сяноччини, Галичини, Холмщини та Поділля утворювалось Руське воєводство, яке увійшло до складу Польської корони.

Відтак повідомлення Я. Длугоша має ідеологічне походження і виникло на протигагу руській історичній доктрині (щодо історії Холма) для легітимізації польських прав на ці землі. Ця нова (польська) доктрина стверджувала належність Холма до Польщі ще до появи Галицько-Волинського князівства. Повідомлення Я. Длугоша за 1073–1074 рр. «документували» належність Холма Польщі ще з часів Болеслава Сміливого. Логічно розвинувши тенденцію давніх польських хронік про залежність Русі від Польського королівства, Я. Длугош не вбачав у своїй побудові нічого такого, що суперечило б історичній істині (звичайно, в межах середньовічного її розуміння)⁵⁸.

Намагаючись зрозуміти можливий механізм виникнення розповіді Я. Длугоша про Холм, можна для порівняння згадати відомий сюжет про завоювання Гедиміном Києва в 1320-х рр. із білорусько-литовського літописання⁵⁹. Це квазіісторичне оповідання внесено до літописів з ініціативи князів Гольшанських, які таким способом намагались піднести свій родовий статус. При створенні легенди використано *Галицько-Волинський літопис*, з якого запозичили імена всіх дійових осіб, за винятком Гедиміна та Ольгімонта Гольшанського.

Приступаючи до створення свого оповідання, Я. Длугош, крім антируської історіографічної тенденції, мав у розпорядженні єдину згадку про Холм Янка з Чарнкова. Очевидно, її він і використав. Ситуація виглядає так, що Ян Длугош,

56 Князь Федір Острозький був племінником Анни-Єлизавети Василівни (пом. бл. 1345 р.), доньки князя Василька Романовича, внука князя Данила Романовича. Згадана Анна-Єлизавета у середині 1320-х рр. — на початку 1330-х рр. була видана заміж за невідомого на ім'я пінського князя. Наприкінці 1330-х рр. вона одружилася вдруге з Наримунтом-Глібом Гедиміновичем, до якого відійшло Пінське князівство. Князь Олександр Нос був його прямим нащадком. А, отже, свій похід 1433 р. на Холмщину міг легітимізувати династичними претензіями (Войтович Л. *Вказ. праця*. С. 232). Зазначимо, що близько цього часу поживався інтерес до *Галицько-Волинського літопису*, Іпатіївський список котрого датують бл. 1425 р. (Шахматов А. Предисловіе. *ПСРЛ. СПб., 1908*. Т. 2. С. VI). Незадовго перед тим літопис типу Іпатіївського цитується у грамоті Вітовта 1415 р. (*Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссіею*. СПб., 1846. Т. I: 1340–1506. С. 36).

57 Площанский В. Прошлое Холмской Руси по архивным документам XV–XVIII в. и др. источникам. Вильна, 1899. Т. 1. С. 16.

58 Випадки, коли хроніки використовувались як документи для підтвердження права тих чи інших володарів на ті чи інші володіння відомі, у тому числі й у Польщі. Характерним у цьому плані є епізод династичної боротьби в Польському королівстві на початку XI ст. У 1013 р. в Польщу потрапила об'ємна літописна компіляція німецького походження, її привезла туди дружина Мешка II (1025–1032 рр.) Рікса, племінниця німецького імператора Оттона III (983–1002 рр.). В 1032 р. Рікса втекла з сином Казимиром до Німеччини, захопивши з собою продовжену компіляцію як доведення прав сина на польський трон (див.: Щавелева Н. *Указ. соч.* С. 7–8).

59 Хроника Быховца. *ПСРЛ*. М., 1975. Т. 32: Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. С. 136–147.

формуючи свою історичну конструкцію про завоювання польськими королями столиці Галицько-Волинської Русі — Холма, ще до створення держави князя Данила Романовича, взяв цілком реального князя XIV ст. Георгія з Белза і переніс його в XI ст., а перелік захоплених міст прилаштував той самий, що в короля Казимира III 1349 р.

Таку історіографічну конструкцію Я. Длугоша охоче сприйняла подальша польська історіографія XV–XVI століть. Про Холм під 1074 р. згадує М. Меховіта у праці *Chronica Polonorum*, виданій 1521 р. За його твердженням, під час походу на Київ Болеслав Сміливий захопив фортеці Холм, Володимир і Вулин⁶⁰. За змістом це повідомлення повторює згадку Я. Длугоша під 1073 р.

У праці М. Кромера *Polonia: Siue de origine et rebus gestis Polonorum* під 1074 р. згадуються Луцьк, Володимир та Холм як найміцніші замки регіону, зроблені з дерева та глини відповідно до існуючої тоді традиції будівництва. У цих замках русини оборонялись від Болеслава Сміливого⁶¹.

Мацей Меховіта:

«[1074 рік.] Вдруге повертаючи Ізяславу, київському князю, Київ, який той втратив завдяки Святославу і Всеволоду — чернігівським князям, ввів свої війська на територію і фортеці руські — Холм, Володимир і Волин, який тепер називається Луцьком»⁶².

Мартін Кромер:

«[1074 рік]⁶³. Тоді наступного року впав з військом на Волинь Болеслав. Країна та на ті часи була багата, в достатках усяких, через урожайність землі, а містечка і замки розбудовані; з яких всі частково силою були взяті, частково добровільно піддалися, швидко перейшли під владу королівську. Серед найміцніших замків були Луцьк, Володимир, Холм, збудовані з дерева та глини, як усі інші в тих краях будівлі, однаково добре укріплені, значними силами боронили русичі. [...] А потім по смерті брата Святослава його князівство прилучив був собі до того люду, який на замках Луцькому, Володимирському і Холмському за умовою був осаджений»⁶⁴.

60 Miechowita M. *Chronica Polonorum*. Cracoviae, 1521. S. 45.

61 Martini Cromeri varminensis episcopi *Polonia: Siue de origine et rebus gestis Polonorum. Libri XXX. Colonia Agrippinae*, 1589. S. 58. Див. також: Kromer M. *O sprawach, dzieiach y wszystkich inszych potocznościach Koronnych Polskich: Książ XXX*. Kraków, 1611. S. 78.

62 “Zasławum ducem Kiouieñ secūdo eiectūde Kiow, per Suatosławū & Wseuoldum duces Czirneouiñ, reduxit agmina suorū exercituum, & diuertens, inuasit territoria & castra Russiae Chelm, Wladimir & Volhin, quod nunc Luczko appellatur” (Miechowita M. Op. cit. S. 45).

63 Дане повідомлення вміщене у статті за 1073 рік.

64 „Itaque aestate consecuta est, in Volyniensium fines infestum duxit exercitum. Regio tunc erat diues, & omnium rerum propter fertilitatem agri abundans, & oppidis castellisque frequens: quae pleraque omnia partim vicapta, partim dedita, cito in potestatem regis venere. Arces tres praecipuae Lussum,

Ця історична традиція до початку XVII ст. вже стала аксіомою і набула поширення на всій території Речі Посполитої. Їй довіряє навіть автор *Густинського літопису*:

«Въ лѣто 6585 (1077) [...] Егда прійде Изяславъ съ Болеславом королем Полскимъ, реченнымъ Смѣлымъ, тогда взяли Болеславъ Володымеръ, Холмъ, а Игорь Ярославичъ Луцкій поддася Болеславу. Тога изыйде противу Болеславу и Изяславу Всеволодь, на Воынь, со иными Рускими князи и множествомъ воинства; и сразившеся съ Болеславом, побѣждень бысть Всеволодь и побѣже. Болеславъ же пришедъ въ Кіевъ»⁶⁵.

Оскільки автор був знайомий з Хлебниковським списком, то узгодив з ним звучання імені князя-васала польського короля. Замість *Georgius*'а (в руському прочитанні — Юрія) ним став покійний ще з 1060 р. (похід Болеслава Сміливого, нагадаємо, згідно з літописом відбувся 1077 р.) смоленський князь Ігор Ярославич, син Ярослава Мудрого⁶⁶.

Наведені спостереження та зіставлення дають можливість зробити наступні висновки. У ранній польській історіографії (Галл Анонім, Вінцентій Кадлубек, *Великопольська хроніка*) Холм як місто не присутній, однак загальна тенденція до підкреслення залежності Русі від Польщі сприяла становленню і поширенню переконання, що ще з XI ст. — часів походів Болеслава I Хороброго та Болеслава II Сміливого на Київ, території Червоної Русі підкорювались польськими королями. Перша згадка про Холм належить до XIV ст. — Янко з Чарнкова згадує його під 1366 р. Ян Длугош використав це повідомлення, а також традицію про завоювання західної Русі Польщею в XI ст., щоб сформулювати, на його погляд логічне, однак квазіісторичне за суттю, твердження про захоплення Холма королем Болеславом II ще в 1074 р. Потреба у цьому виникла в 30-х рр. XV ст. — у часи громадянської війни Свидригайла, коли була поставлена під сумнів правомірність належності західної (забузької) Волині Польському королівству. Саме цю «актуальну» конструкцію й підхопили історики XVI ст. М. Меховіта, М. Кромер та їх продовжувачі.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів

Vuladimiria, & Chelma, è materia quidem limoque, vt pleræque omnes illarum regionum, constructæ, sed bene munitæ, validis Russorum præsidijs tenebantur." (Martini Cromeri varminensis episcopi *Polonia*. S. 58. Див. також: Tenże. *O sprawach...* S. 78).

65 ПСРЛ 2: 274–275.

66 Толочко П. *Київська Русь*. К., 1996. С. 81.